

פולמוס השמיטה – ערכה: סימא גוטמן

רקע

בשנת השמיטה תרמ"ט (1889) כבר היו קיימות בארץ ישראל מספר מושבות שתושביהן התפרנסו מחקלאות: ראשון לציון, ראש פינה, זיכרון יעקב, יסוד המעלה, פתח תקווה ומזכרת בתיה.

מזכרת בתיה הוקמה כארבע שנים לפני השמיטה הראשונה. בשנת תרמ"ט עדיין הייתה המושבה בחיתוליה. העצים החלו זה עתה להניב פירות. הפסקה של שנה שלמה בעיבוד האדמה עלולה הייתה לחסל את סיכוייה של המושבה להתפתח. מצד שני, לאחר מאות שנים של גלות, כשסופסוף חזרו לעבד את אדמת ארץ הקודש, לא רצו המתיישבים להחמיץ את ההזדמנות לשמור את מצוות השמיטה.

עם התקרב שנת השמיטה החלו דיונים על אפשרות קיומה של מצוות השמיטה במושבות. חובבי ציון רצו שהמושבות יוכלו להתפתח וחששו שהימנעות מעבודה חקלאית במהלך השנה תביא להתמוטטות כלכלית של המושבות ולנטישתן. לכן ביקשו דרכים להתיר את עבודת האדמה בשנה השביעית. גם פקידי הברון רוטשילד, שפעלו בעיקר מתוך אינטרסים כלכליים, היו מוטרדים מאוד מההפסד ההכנסה שהיה כרוך בשמירת השמיטה. הברון רוטשילד איים שיפסיק את תמיכתו ביישוב אם לא יושג היתר לעבוד בשנת השמיטה.

הרבנים ברוסיה נחלקו בשאלה אם להתיר את מכירת הקרקעות לנכרים על מנת להפקיע את קדושתה ולאפשר עבודה כבכל שנה. מתוך הבנה לקשייהם של המתיישבים החליטו הרבנים שמואל מוהליבר מביאליסטוק, ישראל יהושע טרונק מקוטנא ושמואל זאנוויל קלפפיש מווארשה להוציא היתר מכירה, שלפיו ניתן למכור את הקרקע לזמן מוגבל לנכרים ובאופן זה להמשיך לעבד את הקרקע גם בשנת השמיטה.

הרבנים האשכנזים בירושלים, ובראשם הרב יהושע לייב דיסקין והרב שמואל סלנט, סירבו להצטרף להיתר וקבעו שאין להתחמק מקיום השמיטה, ואדרבא יש לשמוח על ההזדמנות לשמור מצווה חשובה זו. הם טענו שהברון יוכל לפרנס את המושבות גם בשמיטה, ואין צורך חיוני בעבודה. גם רבני חובבי ציון ובעיקר הנצי"ב מוולוז'ין והרב מרדכי גימפל יפה לא תמכו בהיתר. לעומת זאת, רבני העדה הספרדית - הרב יעקב שאול אלישר והרב רפאל מאיר פאניז'יל - כן תמכו בהיתר המכירה.

בסופו של דבר בוצעה מכירת קרקעות על ידי בית הדין של הראשון לציון בירושלים. רוב המושבות סמכו על היתר המכירה והמשיכו לעבד את האדמה. אולם חלק מחקלאי פתח תקווה וחקלאי מזכרת בתיה שמרו את מצוות השמיטה על פי מצוות רבני ירושלים. הדבר הביא לסכסוך חריף ביניהם לבין הברון רוטשילד, אשר ראה בהם עצלנים. במהלך שנת השמיטה שללו פקידי הברון מהמתיישבים צרכים בסיסיים ועשו כל שביכולתם כדי לגרום לאנשי עקרון לשנות את עמדתם ולהתחיל לעבד את הקרקע.

בהפעלה זו יכירו המשתתפים את סיפור פולמוס השמיטה בשנת תרמ"ט ויתמודדו עם טיעוניהם של שני הצדדים: תומכי שמירת השמיטה לעומת תומכי היתר מכירה.

הפעלה זו מתאימה לסיכום הסיור במזכרת בתיה שכן היא מבוססת על הידע שצוברים המשתתפים במהלך הסיור ומביאה אותם להכרה טובה יותר של אופיים הייחודי של המתיישבים במזכרת בתיה ולהבנה מעמיקה יותר של הדילמות שהעסיקו אותם בשנותיה הראשונות של המושבה.

מטרות

1. להבהיר את העמדות השונות ואת הלבטים שליוו את מייסדי המושבות הראשונות בסוגיית השמיטה בשנת תרמ"ט.
2. לבדוק את ההשלכות של פולמוס תרמ"ט על קיום מצוות השמיטה בתקופתנו.

מהלך הפעילות

1. עם פתיחת הדיון מספרים למשתתפים שהם נכנסים למנהרת זמן וחוזרים לשנת תרמ"ט – שנת השמיטה הראשונה במזכרת בתיה. עליהם להריע בדקות הקרובות האם על החקלאים במזכרת בתיה לקיים את מצוות השמיטה או לנהוג על פי היתר המכירה.
2. מקרינים את הסרט "פולמוס השמיטה" שגיבוריו הם זוג צעיר של מתיישבים במזכרת בתיה בשנת תרמ"ט – שנת השמיטה הראשונה במושבה - שמתמודד עם הדילמה של שמירת מצוות השמיטה. לקראת הקרנת הסרט מבקשים מהמשתתפים לשאול את עצמם עם מי הם מזדהים יותר – עם הבעל שתומך בשמירת השמיטה כהלכה, או עם האישה שתומכת בקבלת היתר המכירה, וכן לשים לב אילו טיעונים מופיעים בסרט ותומכים בכל עמדה.
3. לאחר הצפייה בסרט מבקשים מהמשתתפים להביע בקצרה את תגובותיהם ואת עמדותיהם ביחס לשמירת השמיטה.
4. לאחר כן מחלקים את המשתתפים לשתי קבוצות (רצוי בניגוד לעמדותיהם המקוריות): קבוצה אחת תומכת בעמדת הרבנים המחייבים שמירה קפדנית על מצוות השמיטה, והקבוצה השנייה תומכת בהיתר המכירה.
5. מבקשים מכל קבוצה לקיים התייעצות ולהעלות רשימה ארוכה ככל האפשר של טיעונים התומכים בעמדתה. לצורך זה מחלקים למשתתפים דף מקורות (נספח 1). כמו כן ניתן לחלק למשתתפים את דף הטיעונים (נספח 2).
6. מקיימים עימות בין שתי הקבוצות לפי הכללים הבאים: הקבוצה הראשונה מעלה טיעון אחד. הקבוצה השנייה מאזינה. לאחר כן עוברת רשות הדיבור לקבוצה השנייה שמתייחסת לטיעון שנשמע ומוסיפה טיעון נוסף. רשות הדיבור חוזרת לקבוצה הראשונה, שגם היא יכולה להתייחס לטיעון שהושמע ולהוסיף טיעון. כך עוברים מקבוצה לקבוצה עד לסיום רשימת הטיעונים. ניתן לאפשר שאלות הבהרה אך יש להקפיד על סדר הדיון ולא לאפשר קריאות ביניים או גלישה לאקטואליה.
7. המנחה רושם על הלוח או על גיליון בריסטול את הטיעונים – רצוי זה מול זה.
8. עם תום העלאת הטיעונים שואלים את המשתתפים כיצד הרגישו בעמדה שייצגו, האם הסכימו עימה, והאם שמעו טיעונים חדשים שלא חשבו עליהם קודם לכן.
9. מבקשים מהמשתתפים לצאת מהעמדות שייצגו במשחק ולהביע את דעתם האישית ביחס לשאלת השמיטה היום ולבדוק באיזו מידה הטיעונים שנטענו בתרמ"ט תקפים גם כיום, ובאיזו מידה נשתנו הנסיבות.
10. לסיכום מדגיש המנחה את מסירת הנפש של מתיישבי מזכרת בתיה, את החשיבות שייחסו לשמירה על מצוות התלויות בארץ ואת הנכונות שלהם לשלם את מחיר השמירה על מצוות השמיטה.
11. להכנת הפעילות ניתן להיעזר ברשימת הקישורים (נספח 4).

נספח 1: קטעי מקורות

א. נוסח היתר המכירה

בהיות כי קרובה שנת השמיטה, עפ"י חשבון הרמב"ם ז"ל וכפי המנהג, שהיא שנת תרמ"ט הבע"ל [הבאה עלינו לטובה] וזכינו בעזה"י [בעזרת ה' יתברך] שנתכוננו כמה קאלאניות [מושבות] של יהודים המתפרנסים מעבודת האדמה, ואם נאסר עליהם לשדד את האדמה ולתקן את הכרמים תושם הארץ ותיפוק מזה חורבן הקאלאניות חלילה וכמה מאות נפשות ימוגו ברעב חלילה, ע"כ [על כן] להצלת נפשות והצלת ישוב ארצנו הקדושה מצאנו היתר לשנה זו התרמ"ט למכור בקיץ הבע"ל את השדות והכרמים וכל השייך לעבודת האדמה לנכרים על מנת כשנחזיר להם את האו"ג לאחר השמטה ינתן להם סך ... ריוח, מחויבים הם להחזיר לנו השדות וכל השייך לזה. נוסח השטר הנ"ל יכתב אצל הב"ד [הבית דין] בירושלים ועפ"י הסכמתם, אז כאשר ימכרו כנ"ל עפ"י שטר זה יהיה מותר לעבוד את האדמה. ממילא מובן שאותם הקולוניסטים שהם בעלי יכולת לשכור פועלים נכרים לא יעשו בעצמם עבודה האסורה בשביעית, אבל העניים שאין ביכלתם לשכור פועלים נכרים יעשו מלאכה בעצמם אבל דוקא עפ"י הב"ד שבירושלים שיורו אותם המלאכות המותרות להם והמלאכות האסורות. כל הנ"ל נעשה רק על שנת תרמ"ט הבע"ל [הבאה עלינו לטובה] אבל לא על שמיטות הבאות לאח"כ כי אז יצטרכו לחזות מחדש ואולי יעזור ה' ברחמי להושיע את עמו ולהצליח להם שלא יצטרכו להיתר כלל וישמרו השמיטה כד"ת. כל דברי ההיתר הננו מסכימים לו עפ"י דין תוה"ק [תורתנו הקדושה] כפי המבואר אצלנו בקונטרסים מיוחדים. אמנם כ"ז [כל זה] נעשה באופן שיסכים עמנו גם הרב הגאון פאר דורנו כש"ת מוה"ר [מורנו הרב] יצחק אלחנן שליט"א אבד"ק קאוונא. וה' יחיש וימהר את גאולתנו ונשמור את כל המצוות התלויות בארץ כהלכתן ודקדוקן.

באנו ע"ח [על החתום] אור ליום ו' עש"ק [ערב שבת קודש] כ"ח שבט תרח"מ ציון, פה ווארשא.

נאום ישראל יהושע חו"ב קוטנא יצ"ו.

נאום שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליווער החוב"ק ביאלאסטאק

נאום שמואל זנוויל דומ"ץ דפה ק"ק ווארשא.

ב. מתוך כרוז רבני ירושלים

... ואחרי כל אלה באנו להודיע בשער בת רבים לכל בעלי המושבות ע"פ אסיפה רבה מרבני וחכמי קדישא ירושלים ת"ו [תבנה ותכונן] מהאשכנזים שר על דבר הנוגע לשבות אנו מכריזין איסור מוחלט שלא לעבוד עבודת אדמה בשביעית לא בעצמו ולא ע"י נכרים ושלא להניח מדרך כף רגל נכרי לבטל שביעת הארץ הן בחרישה הן בזריעה, מכל עבודת האדמה כמאה"כ [כמאמר הכתוב] ושבתה הארץ שבת לה' ולשמור שנת השבע שנתהשמיטה בכללותי' ופרטי' בלא הוראת שום היתר בעולם כלל, הלה' תגמלו זאת אחרי אשר זכיתם לקנות אחוזת נחלה באה"ק [בארץ הקודש] ובידכם לקיים מצוות התלויות בארץ, אשר לא זכו בה אבותינו ואבות אבותינו מכמה מאות שנים, ועתה מי הוא אשר ישא לשוא נפשו לחפש אחרי היתרים בתחבולות לבטל מצוות התלויות בארץ, ובטוחים אנחנו כי כל איש הירא וחרד לדבר ה' יקבל את דברינו הנאמנים...

ג. מתוך עיתון "הצבי"

זה שבועות מספר כי ברכת תבואת השדה מהשנה הזאת התחילה להראות פעולתה על שער השוק, הזול גדול מאד מאד בארצנו, זול אשר כמוהו לא היה זה שנים רבות מאד. סאה חטים, אשר גם בעתות הזול היה מחירה שלשה ועשרים גרוש, תמכר עתה בששה עשר ופחות, והחטה טובה מאד.

בקיצור, השנה הזאת, שנת השמיטה, היתה שנת אסם וברכה לעובדי האדמה באופן נפלא, כאשר ניבא זה והודיע "הצבי" מראש.

ואנשי מושבת עקרון, אשר להם אדמה דים, ואדמתה דשנה ופוריה, לו עבדו הם את אדמתם השנה הזאת, כי אז כבר יכלו לחיות השנה הזאת בלי כל תמיכה, והיינו זוכים לראות מושבה אחת בשכלולה, ואכרי מושבה אחת החיים בארץ ישראל על גיע כפיהם ואינם נצרכים לעזרת בשר ודם.

מה נעים ומה נפלא היה המראה הזה! ומה גדול היה ערכו להישוב בפרט, ולתקות ישראל בכלל. מהשנה הזאת היינו יכולים לחשוב ראשית הישוב, כי בראות כל איש ישראל כי יש שכר לעובדי אדמת הקודש ויכולים הם לחיות בלי כל תמיכה, היו פותחים ידיהם, והיו מרימים תרומה גדולה לתמיכת הישוב, וגם הנדיבים באירופה העומדים עוד מרחוק להישוב היו נותנים יד לזה. אבל בעונות מעשה שטן הצליחו הפעם, ואחת נשבעו שונאי הישוב בירושלים לעשות כל אשר בכוחם להחריבו, לא שקטו ולא נחו עד אם עקרו את עקרון.

המושבה הזאת עתה כעיר חרבה. כל הקירות הרבות שקראו שונאי הישוב לבוא לעזרת "שומרי שביעית", הביא מכל ישראל רק כארבעת אלפים פרנק, סכום אשר הנדיב האחד מוציא על הישוב בשעה אחת. אות היא, עד מה נפש כל ישראל נוחה ממעשי שונאי הישוב אשר חפצו להשתמש בהשמיטה להחריבו. אך לפחות בזה הצליחו שונאי הישוב מירושלים, כי מושבה אחת החריבו לעת עתה לגמרי, ובזה יוכלו להתפאר בדברי הימים לעמנו!

אבל, לא הרבה יש לשונאי הישוב בירושלים לשוב ולשמוח על הצלחתם זאת. אם הצליחו להחריב את עקרון לפי שעה, ואם הצליחו להחריב את בני עקרון אולי לעולם, אך הישוב יעמוד ויחי!...

נספח 2: טבלת טיעונים

טיעונים נגד היתר המכירה	טיעונים בעד היתר המכירה

נספח 3: טיעונים בעד ונגד היתר המכירה

טיעונים בעד היתר המכירה

1. המשך עבודת האדמה בתנאים הנתונים הוא עניין של פיקוח נפש.
2. מצבם הכלכלי של החקלאים היהודים אינו מאפשר להם להיבטל את עבודת האדמה במשך שנה שלמה.
3. בשל שמירת השמיטה עלולה המושבה להתמוטט.
4. המתיישבים תלויים בתמיכת הברון רוטשילד, שפקידיו מתנגדים נחרצות לשמירת השמיטה.
5. הרב מוהליבר שביזמתו קמה המושבה חתום על היתר המכירה.
6. היתר המכירה מאפשר שמירה על צביון השמיטה ומונע זלזול בה וחילול פירות הקדושים בקדושת שביעית.
7. מצוות שמיטה בימינו היא מצווה מדרבנן ולא מצווה מדאורייתא.
8. מכירת הקרקע לגוי למשך שנת השמיטה מחזקת את אחיזתם של היהודים בארץ ישראל.
9. אי קבלת היתר השמיטה תמנע מתן היתר דומה בעתיד.

טיעונים נגד היתר המכירה

1. שמירת מצוות השמיטה היא ביטוי של מסירות נפש למען ישוב ארץ ישראל.
2. אי קיום השמיטה משמעה ביטול הלכה למעשה של מצוות השמיטה.
3. עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל אחרי שנות הגלות הארוכות יכולים סופסוף חקלאים יהודים לקיים מצוות התלויות בארץ.
4. שמירת השמיטה תשמש הוכחה לכך שניתן לחדש את החקלאות בדרך התורה בארץ ישראל.
5. ניתן לדאוג לתמיכה כלכלית בחקלאים גם ללא עזרת הברון אם המאמצים לשכנועו לתמוך בשומרי השמיטה לא ישאו פרי.
6. יש לנהוג על פי הפסק של "מרא דאתרא" – רבני ירושלים והרב מרדכי גימפל יפה.
7. היתר המכירה לא תקף כי על פי התורה יש איסור של "לא תחנם" - איסור לתת לגויים חנייה בקרקע ארץ ישראל.
8. קיים חשש שבעתיד ייעשה שימוש בהיתר המכירה ללא צורך, גם כאשר מצב החקלאים ישתפר.
9. מעשה אבות סימן לבנים – רק כך תובטח שמירת מצוות השמיטה בדורות הבאים.